

վերջաբան. — Մենք մեր Ուղղադրու թեանց նախարանի մէջ գրած էինք. «Թեւեւ եւս նախնեաց ամէն մի ընթերցող ուզէ նախնի մատենագրին հետ իր աչքին առջև այս ուղղադրութիւններն ալ ունենալ, զանոնք բնագրին հետ կարդալու, քննադատելու և նորանոր անդրադարձութիւններ ընելու համար, Այս պարագային՝ պիտի ամբողջացնէ նա մեր գործը»... Ինչպէս արդեամբք ցոյց կու տան գրեյդիկա վերջին յաւելուած թղթակցութիւնները, որոնք քննական պայքարէն դուրս՝ աւելի քան մը չեն ստեր: Սակայն Հորոյի ոճն յայտնի եղաւ իւր դրած վերնագրերէն. «Իրական կապիւմարտ, Գրական հանելուկներ», որոնք զմեզ գրական և գիտական պատշաճութենէն երբեմն ակամայ զարտուղել ստիպեցին. որք եթէ առ ժամն կոփամարտիլը տրամեցուցին, սակայն խրատն յուսանք ապագային օգտակար ըլլայ: Իսկ մենք ներկայ պայքարի մէջ հասու լինելով Հորոյի «քննադատելու և նորանոր անդրադարձութիւններ ընելու» անընդունակութեան, իրեն հետ ընդ միշտ կը դադարեցնենք, մեր «Մատենագրական հասկարադ»ներու շարունակութիւնը:

Հ. Գ. ՆԱՀԱՊԵՏԻԱՆ

Յ. Գ. — Հորոյ մեր Ուղղադրութեանց հետ վերջացրեալով իւր խմբանքները և ուրիշ բան չունենալով գրեալ կարգացինք որ կը յայտարարէ «Ժող. Ձայնը» Զ. Տ. 1844 թիւի մէջ, թէ կը դադարեցնէ իւր գրական պայքարը Մեծիք. շարքերու հետ:

Յիւրաքանչէր Հորոյի միայն այս վերջին մտածութիւնն է գովականը:

ՆՈՒԱԳԱՀԱՆԴԷՍ ՄԸ

Անգղիոյ մէջ տեղի ունեցեր է անթել հեռաձայնով տարօրինակ նուագահանդէս մը, յորում երգիչներն եղած են կենդանիներ: Ամենէն առաջ լսուած են էջեր, յետոյ — պահ մը զանազան տեսակ թռչուններու երգերէն վերջ — կարգ եկեր է բորենիներու: Նուագահանդէսն աւարտեց է փոկերու quartetto-ով մը:

Քիչ ատենէն եւրոպացի աւաթառներու պիտի կարենան նոյն միջոցով լսել նաև Նիակարայի չրվէթի զահավիժման մոնշիւնը:

Ս. ԱՄԵՆԱՓՐԿՉԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԳՐԶԱԳԻՐ N°. 36

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

□ ◻ ◻

ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ ԳՐԶԱԳՐԻ. — Մեծաբիւն՝ 34, 24. հոտտ. 10 հարկերորդամեդր. կազմ՝ տախտակեայ, կաշէպատ, խորաւ նագարդ. Եւր՝ ընտիր մագաղաթ, բերք՝ 406 (812 էջ). գրութիւն՝ խոշոր երկաթագիր, երկսիւն. նկարներ՝ էջ 1-13 գուռնագիւ նկարներ Գրիստոսի մարդեղութեան և այլն. այնուհետև մի քանի խորաններ. մեյրան՝ սև. Աւետարանների սկզբնաւորութիւնը մանրանկար զլխատառեր, և մի քանի տող ոսկեգօծ երկաթագիր, Լուսանցքներում՝ մանրանկար զարդեր, թուղաններ և չորս աւետարանիչների նկարներ:

Գրչագիրը շատ լաւ է պահպանւած, բայց երբեքներեց ցեցը կերել է:

124րդ թերթի երկրորդ երեսի վրայ (էջ 248) նկարւած է Մարկոս աւետարանիչը (ամբողջ երեսի կէս մասը), իսկ ներքեւը, երկրորդ կիսում՝ մի Հայ իշխանի և իւր տիկնոջ նկարը, որ անկասակա՞ Պաւտոն բանաւոր և իւր Տղայ տիկնոջ կը ներկայացնէ. թէև երկու նկարները բաժանող մէջ տեղի կարմիր շրջագծի վրայ սև մնշանով գրւած է բողոքագիր «զիւրապետն և զխոսուկանն ստացող աւետարանիս յիշեալից», սակայն յիշեալ կարապետը Աւետարանի երկրորդ ստացողն է հայոց չի (770) թիւն, ինչպէս կ'երևայ 14-րդ թերթի յիշատակարանից:

Աւետարանս գրւած է 1126 — 685 (== 1236) թիւն, ոմն Իգնատիոսի ձեռքով:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՄԱՆ (403 թերթից է սկսում)

«Փառք Ամենասուրբ երրորդութեանն, Հաւր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ որ զաւարացոյց զտկարս Իշխատիւ աւարտել զսա: Ամէն»:

1. Խոշոր երկաթագիր.

Թաջորդ հինգ տողը բերած է և բուլորովին նոր ժամանակի գրչով գրած է անգոյն մեղանով հազիւ ընթեռնելի այս տողերը.

« Ի թւականին հայոց ուհզ (Թւականը պարզ չէ, ես կը նմանեցնեմ յիշեալ տառերին) կազմեցաւ սբ. աւետարանս ձեռամբ խաչատուր վարդապետի և » (Ֆիսցեալ տողերը պարզ չի կարդացուում): Այնուհետև յիշատակարանը շարունակուում է կոպիտ և խռոր բոլորգրով.

« Շնորհիւ և ողորմութեամբ Այ ես բռնաւորս ծառայ և կենսակից իմ Տղայ տիկին յուսարով յողորմութիւնն այ ստացաք զգանձս անծային ի մեր արդար վաստակոյց ի զարգ. և ի պայծառութիւն սբ. Եկեղեցոյ և ի վայելումն մանկանց առաքաաստի: Ալլդ ազաշեմ զամենեսեան որք լուսաւորիք ի սորին քաղցրածաւալ լուսոյ յիշեալիք ի սբ. յաղաթս ձեր զիս զբռնաւորս և զսնուցաւն իմ զբարեպաշտ իշխանաց իշխանն զՊատրոն Դաւիթ Շոթրականց և զորդիսն իւր զքոջ և զանւանի Պատրոնաց Պատրոն Գրիգոր զգորգիսն իւր զՍմբատ և զԱրշուկ և զարգուխաթունն որոց յիշատակն աւրհնութեամբ եղիցի ի Քս: Եւ արդգրեցաւ սայ ի դառն և ի նեղ ժամանակի յորում ամի առաւ մայրաքաղաքն Անի արեւգուտին կորուստն անթիւ հոգւոց: Ո՞ր բերան կամ լեզու կարէ պատմել զանողորմիցն ողորմին ի յանաւրէն թաթարէն ի թուխ ոճե: Ի ծագման բանին ան և ի ընդ զա-

ռածս մարգարեիցն և ի լուսաւորել զագս՝ ամենայն, ըստ այնմ (տ)թե լըցաւ երկիր գիտութիւնն և Քանդի անծային սքնե երկրաւորաւքս ասացին իմանալ զերկնայինսն, Ըստ որում և որք ի տունս թագաւորաց արքունական խորոցն հաւատածաւ գիտակք և քննիչք յառաջակայ իրացն՝ Սայպէս և որ մերձ յիմանալիսն և յանման միջակ և անքակ պնդակացեալք նորաոցն՝ իսկապէս զիտակք, Ըստ առաքելոյն թե աներեւոյթք նորա ի սկզբանէ արարածովքս իմացեալ տեսին: Քանդի աղ ասաց որ և համեմեցին զանհամութիւն աշխարհի: Եւ զիտաւոր հոգոց փարատեցին: Թուական ոճե:

Ալլդ ես բռնաւորս մեղուցեալ ծառայ Այ և ամուսին իմ Տղայ տիկին աղախին Քի ոչ ունելով մարմնաւոր զաւակ ցանկացողք եղաք հոգեւոր զաւակի. ըստ ասելոյն թե երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիսն և ընտանի յեմ: Եւ այլ թե պատուիրանք տն լոյս են և լոյս տան աչաց իմոց: Եւ այլ թե ճրագ են բանք քո և լոյս տան շաւղուաց իմոց: Ալլդ մեծ յուսով և հաւատով ստացայ զԱճախաւս մատենան զայս պայծառ նիւթով և գեղեցիկ գրով և ընտիր բանիւք ցանկալի ամենայն տեսաւոյաց, ի յարդար վաստակոյց իմոց և աւանդեցի զսա ի Հրշտակաբնակ ուխտն խծկանս որ Տիկորոյ վանք կոչի ի սբ. Սարգիս և ի սբ. Գրիգոր և ի սբ. Թակոր ի ձեռն Պաւլոս վարդապետին որ է ամենայն բարեաց պատճառ. և անպատիւ տը

1. զագսս ? :

2. Մինչև հոս կարմիր մեղանով :

3. Մինչև հոս կանաչ մեղանով :

4. Կարմիր մեղանով, և ապա շարունակուած թիւնը մինչև վերջ սև մեղանով :

արասայ եպիսկոպոսի, Եւ հաւր Սարգսի հեղի եւ ամենաբարոյ, եւ այլ սք միաբան եղբարց որոց ողորմեացի Քն Սէ, Սմէն, Ով սք մանկունք ուխտի եկեղեցոյ Սյ աղերս թախանձանաց առաջի արկանեմ ամենեցուն եւ հայցեմք գորովագութ պաղատանաւք յորժամ ընթեռնուք զՍէախաւս պատգամս զայս յիշխյիք ի սք յողաւթս ձեր զիս զբռնաւորս եւ զկենակից իմ զՏղա տիկինն եւ զծնուդոն մեր եւ զեղբարսն եւ զամենայն ազգայինս ասելով թողութիւն արա Քն՝ ամենայն յանցանաց նոցա, իսկ զՍէասատ բարկութիւնն որ եկն ի վերա ամենայն աշխարհաց Հայոց եւ վրաց եւ Տաճկաց ի մարդագէմ գազանաց զտաթարէն պատմեցուք զդառնութիւն եւ զչարչարանս զժամանակիս Գանդի ոչ բաւեն միտք եւ լեզու զարինհեղութիւն եւ զկոտորումս ամենեցուն, Զի ուսեալք էին ի հաւրէն իւրեանց ստոանայէ, Զի նա մարդասպան էր ի սկզբանէ, Այլակերպք զիշակերք արինարրուք, Ամենայն մեղաւք կատարեալք եին, Ոչ ծանեան զարարիչն եւ ոչ զմտաւածեին զաւր ահեղ դատաստանին, Ով են նոցա զաւրաւիպն դեք եւ սատանէք, իսկ մարդասէրն Սէ թոյլ ետ վասն մեղաց մերոց առնել զամենայն կամս իւրեանց, Անթիւ էր աւերումս քաղաքաց եւ գաւառաց մինչեւ ի մեր սահմանս որ էր թուականս ոճեւ:

Այլ ես բռնաւորս մեծ հաւատով եւ յուսով խնդրեմք սիրաբար ի սք ի պատական եղբարցդ յորժամ աւետարանս ի կարգաւոյ վճարի Հոգւոյն գայտեանն, երանի որում թողութիւն ասացէք եւ զպատարագին պատեհն դուք հոգացէք »:

Շարունակում է տարբեր գրութեամբ.

« Արդ Տէր Աբաս Եպիսկոպոսս եւ վարդապետս Պաւլոս եւ Հայր Գրիգոր եւ այլ միաբանքս հաստատեցաք յեկեղեցոյ դրանս որ զեղիական երկու շաբաթն աւրն զմին պատարագն անխաբան յամենայն ամի բռնաւորին առնեն, ով եւ լինի Հայր:

Կատարիչք գրոյս աւրհնեալ եղիցին եւ խափանիչքն դատապարտեցին յԱյս, Զի Քէ Սք աւետարանս այս պայծառ է քան զարեգակն, եւ յիշատակ անջնջելի Պարոն բռնաւորին, Սմէն »:

14րդ երեսից սկսում է հետեւալ յիշատակարանը վերստին ստացող կարապետի.

« Ես մեղուցեալ ծառայա Սյ կաբապետս որդի Տիրատրոյ ի շահաստան գլեկէս Գառնոյ, վերստին ստացող եղաք սրբոյ աւետարանիս ի հալալ արգեանց մերոց ես եւ կենակիցն իմ՝ էսուկանս եւ ընծայեցաք ի սք մեռստանն ի Հայոց Թառ ի մեր նորաշէն եկեղեցին ի սք կարապետն, մեր սրտի յօժարութեամբ, ի վայելչութիւն եւ ի պայծառութիւն սրբոյ տաճարիս եւ ի յիշատակութիւն մեզ եւ զաւակաց մերոց եւ ծնաւազն մերոց հանգուցելոցն առ Քն:

Արդ մի ոք իշխեսցէ հանել զաւետարանս այս ի սրբոյ տաճարէս ի սք կարապետէս, զի մի պատիժ կրեսցէ զխաչահանուացն եւ զգլուղայի անիծելոյն եւ մեր յանցանացն պարտական լիցի, առաջի սոսկալի եւ ահեղ ատեւնին Քէ:

Արդ գրեցաւ գիրս ի թվականու թեանս հայոց, չհ, ի շնոհաւոր ամիսն

յարանց ի յառաջնորդութիւն սրբոյ ուխտիս հայոց թառոյ Տէր Յովանէսի եւ Տէր Սարգսի մերոյ նահանգիս վերադիտողի: Ի յարաւանապետութեան հայոց (քերաւս է) անյաղթ գիտնականի (քերաւս է) սիրի:

Զոր եւ գերոյ գտաւ ի համցեղան ի (քերաւս է մի տող):

Արդ ուր ընթեռնոյք զսր աւետարանս ու զապ լուսերամից: Մեղաց թողութիւն խնդրեցէք մեզ եւ ծնաւդաց մերոց՝ եւ Աճ զձեզ յիշեսցէ յիւր միւս անգամ գալստեանն. եւ թողութիւն մեղաց խնդրեցէ Աճածինն յիւր միածնէն, մեզ եւ ձեզ ի միասին յորժամ գայցէ փառաւք Հաւր եւ հրեշտակաւք սրբովք »:

« Ի զնատիոս » գրիչը իւր անունը մի քանի տեղեր յիշում է. թերթ 16րդ՝

« Զիզնատիոս գծող սք աւետարանիս եւ զծնողս նորա յիշեայ ու եղբայր յորժամ կարդաս. ընդ նմին եւ զաշակերտ նորայ զՅովանէսի մի մուսնայցես ի բարի կամաց. եւ Աճ զձեզ յիշէ ի բարի »:

21րդ թերթում, Մատթէոսի աւետարանի սկզբում, գունաւորւած եւ ջրանաւած 4 տողում գրւած է « Տր Աճ ողորմեա ստացողիս սորա եւ ի զնատիոս գրչի, յաղաւթս յիշեա ու Տր »:

124րդ թերթում, Մատթէոսի աւետարանի վերջում 6 տող մագաղաթը բերւած է եւ նորէն գրւած. « Զստացող սք աւետարանիս զՊատրոն բռնաւորն եւ զՏղա տիկին եւ զծնաւդսն իւրեանց յաղաւթս (քերաւս) յիշեայ ու Տր իմ »:

200րդ թերթում, Մարկոսի աւետարանի վերջում գրւած է. « Զիզնատիոս մեղաւոր գրիչ, եւ զստացաւ սորա յիշեալիք ի սուրբ յաղաւթս ձեր՝ աղաւթս »:

316րդ թերթում, Ղուկասի աւետարանի վերջում գրւած է. « Տր Աճ ողորմեայ, ի զնատիոս մեղաւոր գրչի » երկաթագիր, սե մեւանով. իսկ շարունակութիւնը գրւած է բոլոր գրով եւ կարմիր մեւանով՝ հետեւեալը.

« Գն Աճ քո սք աւետարանիս բաւարիստութեամբ ողորմեայ ստացողի սորա Պատրոն բռնաւորին եւ ամուսնոյ իւրոյ Տղայ Տիկնոջն եւ ծնաւդաց իւրեանց եւ եղբարց ի քում գալստեանդ: Աղաւթս: Ամէն »:

Ս. ՄԵՆԻՔ-ՅԱՅՈՐԵԱՆ

ՄՍԱՃԱՆԻ ԶԱՅՐՄԱՃԱԼ ԳԱՒԱՐԸ

(Աւագ-Գրչի - Պատրիարք - Երեւան - Երեւան)

(Շար. տես Բազմ. 1924, էջ 297)

Մատթէոսի զատարակութիւն. — ձիւդ է, որ Զատարմահալցի ծնողները սէր եւ փայփայանք են ցոյց տալիս զէպի իրենց զաւակները, բայց նրանց զատարակութեան վրայ առանձին ուշադրութիւն չեն դարձնում: Երեւանները երբ 4-5 տարեկան են դառնում, ոտաբոբիկ եւ կիսամերկ ընկնում են փողոցները եւ պարապ-սարապ թափառում, խաղում հողի, ցեխի հետ եւ զարճանում են իրենց հասակակից երեխաների հետ. քաղցը միայն նրանց ստիպում է տուն վերադառնալ: Ապա նորից փողոց են իջնում, ուր, բացի հայհոյանքից, ստախոսութիւնից ուրիշ բան չեն սովորում:

Զմեռը, եթէ գիւղում դպրոց կայ, ծնողները նրանց ուսումնարան են ուղարկում, որպէս զի « սեն ու սպիտակը » ճանաչեն, իսկ եթէ դպրոց չկայ, յանձնում են գիւղի տիպացին, որ հա-